

OP REIS IN EIGEN STAD

EEN DAGJE OOSTENRIJK IN ANTWERPEN

Inhoud

ANTWERPEN – OOSTENRIJK.....	2
KERKEN	3
010 Onze-Lieve-Vrouwekathedraal	3
020 Sint-Andrieskerk	5
030 Sint-Carolus-Borromeuskerk.....	6
040 Sint-Jacobskerk	8
050 Sint-Pauluskerk	10
MUSEA	12
060 Koninklijk Museum voor Schone Kunsten	12
070 Middelheimmuseum	13
080 Museum Plantin-Moretus.....	13
090 Rubenshuis.....	14
100 Museum Vleeshuis.....	14
STRATEN	15
110 Groenplaats – ‘De doden liggen in de weg voor de levenden’ (Jozef II).....	15
120 Grote Markt, Stadhuis – We hopen op Oostenrijk.....	16
130 Kaaien - Schelde.....	18
140 Keizerstraat	18
150 Komodieplaats, Bourschouwburg – Meer dan Mozart	19
160 Lange Gasthuisstraat 9, het postmeesterhuis van de familie von Thurn und Taxis	19
170 Lange Koepoortstraat 23-25, ‘den Scilt van Oostenrijk’ en 27, ‘het Wapen van Oostenrijk’	20
180 Lange Nieuwstraat 31, ‘de kapel van Bourgondië’: zeg maar ‘de kapel van Oostenrijk’	20
190 Meir, hoek van de Gramayestraat,.....	21
200 Rodestraat, het Begijnhof	21
210 Twaalfmaandenstraat-Borzestraat, de handelsbeurs – Mozart musiceert !	22

ANTWERPEN – OOSTENRIJK

‘Oostenrijk ligt in Antwerpen’, zo titelde een krant in de winter van 2009 - omwille van het (uitzonderlijke) parelwitte sneeuwtapijt. Wie de geschiedenis kent, weet dat niet zozeer een oppervlakkig en momentaan laagje witte sneeuw dan wel een dieperliggend en duurzamer gemeenschappelijke geschiedenis Antwerpen een ‘Oostenrijks’ cachet verleent.

In tijden van beperkt en langzaam verkeer was de afstand tussen de Lage Landen en de hoge Alpen veel te groot om hechte banden te kunnen smeden. Maar omdat Antwerpen en Oostenrijk van meet af aan tot het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie behoren, is het verleden van Antwerpen vol herinneringen aan Oostenrijkse bewindvoerders. Tussen 1477 en 1794 zijn onze gewesten steeds bestuurd geweest door vorsten, die afstamden van het geslacht van de Habsburgers. Die drie eeuwen beleid zijn op tal van gebieden vruchtbaar gebleken. Misschien verrassend voor velen, maar de Gouden Eeuw van Antwerpen is mee te danken aan Maximiliaan van Oostenrijk! Bijna een ganse eeuw werden we ook vanuit Wenen bestuurd. De rocococultuur van die 18de eeuw heeft voor ons dan ook een Oostenrijkse bijmaak, met de muziek van Mozart en elegante mode met strikjes in het haar.

Dat verfijnde hofleven gaat verder in de 19de eeuw en het is vooral de romantiek van die tijd die ons clichébeeld van Oostenrijk bepaalt, met voorop de verfilming van ‘Sissi, de keizerin’ en de Weense walsmuziek. Een sprookjesachtige sfeer waar we trouwens bij het begin van het nieuwe jaar graag even in opgaan dankzij de befaamde ‘Nieuwjaarsconcerten uit Wenen’.

Maar Oostenrijk is toch nog iets ruimer dan de keizerlijke balzalen. De Oostenrijkse bergen, ook zonder parelwit sneeuwtapijt, lokken om te wandelen en de winter maakt er een ideale vakantiebestemming van om te skiën.

De natuur en de cultuur van Oostenrijk vinden mekaar in de wereldvermaarde ‘*The Sound of Music*’. In die berglucht en de tradities van muziek, dans, cultuur en in die typische Gemütlichkeit zoekt bij ons de Vriendenkring **Austria-Freunde** zijn *Freude*.

Graag hadden we u een volwaardig wandelparcours ‘Oostenrijk in Antwerpen’ aangeboden, maar daarvoor zijn de fysieke sporen misschien iets te beperkt. Toch zetten we hier graag de verrassende verhalen die ons in Antwerpen met Oostenrijk verbinden, voor u op een rijtje. Naast de geschiedenis bieden we u ook wat sfeer, zo het kan. Een Wiener Café is er momenteel – helaas - niet meer, maar misschien dat we u toch kunnen aangeven waar u voor ‘eine Sachertorte’ terecht kan. Ook voor wie de Gemütlichkeit thuis vorm will geven, hebben we een leuk adres.

KERKEN

010 Onze-Lieve-Vrouwekathedraal

Handsschoenmarkt

De Onze-Lieve-Vrouwetoren. De Belgische jezuïet François-Xavier De Feller (1770) vindt dat in vergelijking met deze toren die van de Sint-Stefaansdom in Wenen "slechts een vormeloze massa" is. Toegeeflijker is de mogelijk meer neutrale Engelsman, T. Fr. Bumpus (1928), want volgens hem kunnen enkel de torenspitsen van Chartres en Wenen qua schoonheid met deze laatgotische toren rivaliseren.

De Oostenrijkse kleuren. Sinds het huwelijk tussen onze landsvrouw Maria van Boergondië met (de latere keizer) Maximiliaan van Oostenrijk in 1477, waren de aartshertogen van Oostenrijk ook hertog van Brabant. En dus verschenen ze als landsheer ook op de kerkraden waarmee hun functie in een door God geordende samenleving in het licht werd gesteld. Zo prijken ook de Oostenrijkse kleuren hier op menig kunstwerk.

Het zgn. 'Bourgondische raam' in de huidige **Sint-Antoniuskapel** beeldt Filips de Schone en zijn echtgenote Johanna van Castilië uit, samen met hun patroonheiligen Filippus en Anna. In het kroonwerk en opzij ontwaart men een weelde van wapenschilden, leuzen en heraldische symbolen die hen toekomen, o.a. de wapens van Bourgondië en Oostenrijk, Spanje, Beieren en Milaan. Dit glaswerk draagt de naam 'Bourgondisch raam' hoewel Filip, de voornaamste figuur, een Habsburger is. Het raam in deze voormalige kapel van het stadsbestuur herinnert aan het handelsverdrag tussen Hendrik VII, koning van Engeland, en Filips de Schone, koning van Spanje, aartshertog van Oostenrijk en hertog van Bourgondië (1502).

In de **westgevel staat het glasraam van Karel V** (ca. 1540). Vanzelfsprekend hoort bij een van de meest beroemde Habsburgers het wapenschild van Oostenrijk, maar door de stormen van de tijd is het verloren gegaan.

Wanneer in 1613-'14 de **middenbeuk** werd overwelfd werden de **sluitstenen** voorzien van wapens, waaronder dat van **Aartshertog Albrecht VII van Oostenrijk**. De Oostenrijkse kleuren staan links onderaan.

De noorderdwarsbeuk wordt gedomineerd door het **glasraam van de aartshertogen Albrecht VII van Oostenrijk en Isabella** (Cornelis Cussers, 1616, naar een karton van Jan Baptist Van der Veken). De aartshertogen met hun wapenschilden en hun patroonheiligen Albertus van Leuven en Elisabeth van Hongarije zijn in aanbidding neergeknield voor een kruisbeeld, waarschijnlijk het eeuwenoude kruisbeeld 'dat in Hoboken wordt vereerd als 'de Zwarte God'. Op de achtergrond staat de barokke bedevaartkerk van Scherpenheuvel, die in opdracht van Albrecht en Isabella is gebouwd. Het raam herinnert aan hun verblijf te Antwerpen tijdens de kermisperiode van augustus 1615.

Bekende Oostenrijkers op bezoek. Bij hun bezoek aan Antwerpen op 7-8 september 1765 bezoekt het gezin Mozart de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal. Leopold Mozart beschrijft de schoonheid van *De Kruisafneming* van Christus door Rubens als een "onbeschrijfelijk kunstwerk" en "een werk dat alle verbeeldingskracht te boven gaat". De organist van de kathedraal op dat moment is Pierre-Joseph Van den Bosch. Hij laat de negenjarige Wolfgang **Mozart** toe op het grote orgel in de zuiderdwarsbeuk te spelen. Vader Leopold Mozart vermeldt dit in een brief aan de bevriende sponsor van de concertreis, Lorenz Hagenauer in Salzburg: "1765 – Der Wolfgang spielte in der Cathedrale Kirche auf der grossen Orgel – Man findet in Flandern und Brabant durchaus gute orgelspreche ..." (In Vlaanderen en in Brabant vindt men alleszins goede orgels). Elders vermeldt hij ook de organist met name. Van den Bosch heeft muzikaal ook wel enig raakvlak met het Wonderkind Mozart want hij publiceerde o.m. concertante symfonieën voor orgel en klavecimbel samen.

Het instrument dat ten tijde van het Frans Revolutionair Bewind al heel uitzonderlijk op zijn plaats is gebleven, wordt zelfs vlak na de heropening van de kerk nog heel eventjes door Van den Bosch bespeeld. Ca. 1804 wordt het door de kerkfabriek overgebracht naar het nieuwe doksaal tegen de westgevel. In 1891 werd het eigenlijke instrument van de hand gedaan en vervangen door het nieuwe romantische van Pierre Schyven, terwijl de barokke orgelkast (Peter I Verbrugghen, 1657, naar ontwerp van Erasmus II Quellinus) ter plaatse blijft.

Grafmonument van Isabella van Bourbon. Enkele maanden na zijn huwelijk met Maria van Boergondië brengt Maximiliaan van Oostenrijk in januari 1478 een eerste bezoek aan Antwerpen. Op het programma staat allereerst een familiale aangelegenheid. Hij wil hulde betuigen aan zijn overleden schoonmoeder, Isabella van Bourbon (+ 1465) en bezoekt haar graf in de Sint-Michielsabdij. Traditiegetrouw staat haar grafmonument (anoniem Brussels beeldhouwer, 1476-'78) midden in het koor van de abdijkerk. Sinds 1872 behoort het bronzen ligbeeld toe aan de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal, terwijl 10 van de 24 bronzen pleurants te vinden zijn in het Rijksmuseum van Amsterdam. De tweede vrouw van de Bourgondische hertog Karel de Stoute heeft de handen in handschoenen vroom voor de borst gevouwen. Aan haar voeten liggen twee hondjes, symbool van trouw.

020 Sint-Andrieskerk

Waaistraat – Sint-Andriesstraat

Wanneer de paters augustijnen in het begin van de 16de eeuw omwille van hun sympathie voor Luther in opdracht van keizer Karel V moeten vertrekken, bekomen de omwonenden van de landvoogdes Margareta van Oostenrijk de toestemming om de kloosterkerk in aanbouw als parochiekerk aan te wenden.

In 1764 wenst men hier een ruimer en imposanter koor te bouwen. Hiervoor moet men eerst toestemming krijgen om het hoogaltaar af te breken. **Keizerin Maria-Theresia** stemt in... op voorwaarde dat in het nieuwe altaar de keizerlijke wapens weer een ereplaats krijgen. Hare Majesteits wil is wet en in 1769 is de klus geklaard. Dit moet o.a. aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk bevallen hebben, die ter gelegenheid van de feestdag van Sint-Jacob in 1774 de mis in Sint-Andrieskerk komt volgen.

De Westerse mogendheden, met de Habsburgers als voornaamste spelers op het terrein, weten achtereenvolgens Wenen in 1683, Budapest in 1686 en Belgrado in 1688 te bevrijden uit de greep van de Ottomanen. In Antwerpen leefde men mee, zelfs bidprocessies werden georganiseerd, want de schrik voor een islamitische overheersing zat er dik in: "Van de Turken, bevrijd ons, Heer". De christenen schrijven hun overwinning van de Habsburgers toe aan de hemelse hulp van Maria; reden waarom sinds 1689 Maria hier vereerd wordt als '**Onze-Lieve-Vrouw van Bijstand en Victorie**'. Uit dankbaarheid voor deze overwinning heeft pastoor Gaspar van Tichelt in dat jaar de gelijknamige broederschap opgericht. Voortaan zal die voor de Mariakapel mee instaan. Op het processievoetstuk van het Mariabeeld prijken de trofeeën van de overwinnaars.

Wanneer Nikolaas Leopold van Salm-Salm, prins van het Heilig roomse Rijk en hertog van Hoogstraten, in 1754 door de keizer benoemd wordt tot veldmaarschalk en ook tot gouverneur van Antwerpen koopt hij de ruime patriciërswooning tegenover de Sint-Andrieskerk, op de hoek van de huidige Sint-Andriesstraat en de Pompstraat (toen respectievelijk Kerkstraat en Sint-Andriesstraat. Na de Franse Revolutie diende het o.m. als gevangenis totdat het in 1889 werd afgebroken). Sindsdien stond het bekend als het 'Hof van Hoogstraten'. In deze residentie zegent de Antwerpse bisschop H.G. Van Gameren op 1 juni 1761 het **huwelijk** in van prinses **Maria Francisca Josepha van Salm-Salm met prins Georgius Adam van Stahremberg**, Oostenrijks ambassadeur in Parijs (1753-'66) en in 1780 benoemd tot gouverneur-generaal van de Oostenrijkse Nederlanden. Ter gelegenheid van hun huwelijk schenkt de prinses een **hemelsblauwe, gemoireerd damasten** baljurk als stof voor een nieuwe **praalmantel voor het Mariabeeld** (232 cm x 260 cm.) en voor het Jezuskindje. De mariale blauwe kleur doet vermoeden dat deze mantel diende als processiemantel (totdat in 1863 een nieuwe praalmantel werd gemaakt). Tot in de jaren 1960 ging de Mariaprocessie in de Sint-Andriesparochie uit op 15 augustus, de feestdag van Onze-Lieve-Vrouw-Tenhemelopneming. Vermoedelijk was het omwille van het 'hemels' karakter van dit feest dat deze processiemantel in de 19de eeuw met zilveren sterren werd bezaaid. Het huidige kleed van het Mariabeeld is een ontwerp van de gerenommeerde Antwerpse modeontwerpster Ann Demeulemeester (2001).

Wanneer in 1767 de kerkfabriek het oostelijk deel van het zuiderkerkhof met arduinen palen wil omheinen, dient de hertog het verzoek in om deze wat meer naar achter te plaatsen opdat zijn koets alsnog in een ruime bocht in het 'Hof van Hoogstraten' zou kunnen binnen rijden. Protocollair geniet de betrokkene immers het recht om zijn reiskoets te laten trekken door 6 witte paarden. De kerkmeesters weigeren want niet bij machte om gewijde grond af te staan voor seculier gebruik. De bisschop wil bemiddelen, wat leidt tot een Belgisch compromis *avant la lettre*. De hoge, adellijke familie wordt geen strobreed in de weg gelegd en mag haar bocht nemen op kerkhofgrond, maar de kerkfabriek blijft wel eigenaar van de gewijde kerkhofgrond. Ten teken hiervan zal die – zo nodig – daar alsnog kleine paaltjes mogen plaatsen, zij het ... ondergronds. Ziehier een mooi voorspel van het befaamde 'Belgische compromis'.

Het Oostenrijkse regeringsbeleid van centraliserende reorganisatie vindt wel eens navolging op lokaal niveau. Zo wordt in 1779 de openbare liefdadigheid te Antwerpen hervormd tot één bestuurlijke indeling van 32 'kwartieren', genoemd naar iets dat dat stadsdeel typeert. Deze afwijking van het tiendelig stelsel beantwoordt nochtans helemaal niet aan het door de Verlichting zo geprezen rationalisme. Dat belet niet dat sommige populaire wijken nog steeds de naam van het toenmalige kwartier dragen, zoals het Schippers- en het Sint-Andrieskwartier. Deze laatste is genoemd naar de parochiekerk.

030 Sint-Carolus-Borromeuskerk

Hendrik Conscienceplein

Hier in de Mariakapel staan we voor *De tenhemelopneming van Maria*: een 'Rubens', althans op het eerste gezicht. De aandachtige toeschouwer merkt een zekere gekunstelde bewogenheid op want – inderdaad - het betreft slechts een kopie. Het origineel werd in 1776 door keizerin Maria-Theresia voor 14.000 florijnen gekocht en naar Wenen overgebracht. Daar is het nu te bewonderen in het wereldvermaarde Kunsthistorisches Museum. In 1925 heeft de kerkfabriek aan de Weense kunstschilder Meyer de opdracht gegeven voor een kopie van het origineel ginds.

M.a.w., op zijn Antwerps gezegd: “De Rubens die hier ‘hung’ (= hing), zorgt nu voor ‘Oostenrijkse’ *Schwung* !”

In Wenen kan je moeilijk voorbijgaan aan het Kunsthistorisches Museum. Dat dankt zijn roem in grote mate aan de Vlaamse schilderkunst. De religieuze werken van van Dyck en van Rubens zijn ‘Antwerps’, meer bepaald zelfs van deze plek.

Deze voormalige jezuïetenkerk (1621) met haar tientallen Rubensen vormde in de eerste honderd jaar van haar bestaan de voornaamste toeristische bezienswaardigheid van Antwerpen. Maar dan kwam het grote drama: de blikseminslag die in 1718 de 39 plafondschilderijen in de vlammen deed opgaan. Gelukkig bleven de overige Rubensen, de altaarstukken, gespaard, beschermd als die zijn door de stenen apsisconcha's.

Toch zijn ook deze niet meer ter plekke door een tweede drama dat ditmaal te wijten is aan de mens en zijn politiek spel. Omdat de jezuïetenorde zo progressief is, komt ze einde 18de eeuw onder zware politieke druk te staan, niet enkel in de koloniale machten van Zuid-Amerika, Spanje en Portugal, maar ook in het Habsburgse keizerrijk onder Oostenrijks bestuur. In 1773 heft de paus zijn meest getrouwe orde op. De overheid legt beslag op alle jezuïetengoederen en verkoopt ze openbaar.

Keizerin Maria-Theresia eist het recht van eerste aankoop op en kiest voor haar kunstgalerij – wat had je gedacht – de beste schilderijen uit. Die verhuizen dan ook *stante pede* naar Wenen; de prijs van het succes. Naast het altaarstuk in de **Mariakapel, *De tenhemelopneming van Maria***, hebben we het over de twee doeken van P.P. Rubens voor het hoofdaltaar: ***De mirakelen van Sint-Ignatius*** en ***De mirakelen van Sint-Franciscus Xaverius***. Die maken nu de glorie uit van het Kunsthistorisches Museum te Wenen. Hun herinnering wordt hier enkel nog opgeroepen door oude, kleurloze kopergravures.

Wenen herbergt nog ander origineel werk van onze grootmeester dat verband houdt met deze kerk, zoals zijn **ontwerptekening voor de plafondreliëfs van de Mariakapel** (in de Albertina).

Het huidige interieur is slechts een afschaduw van de luister van voor die fatale brand. Dat deze kerk echt pittoresk was, moge blijken uit de talrijke 17de-eeuwse interieurzichten. Het Kunsthistorisches Museum bezit twee **kerkinterieurs**: een **van Antonius Gheringh** (1668), die Maria-Theresia in 1776 heeft aangekocht, en **één van Sebastiaan Vranckx** (1619-1668), die nog niet betaald is ...

En er is nog meer Antwerpse jezuïetenkunst – onterecht - in Wenen beland. Recht tegenover de kerk staat het **sodaliteitsgebouw**, dat bestond uit een beneden- en een bovenkapel. Deze waren geheel opgetrokken en ingericht door de sodaliteiten, godsdienstige verenigingen voor mannen die een uitgesproken devotie voor Maria hebben.

In de benedenkapel hing ***De Boodschap*** op het altaar, van de hand van **Rubens**, zelf ook lid van de gelijknamige Mariavereniging. In de bovenkapel hingen twee werken van **Antoon van Dyck**, eveneens lid van een van de Mariasodaliteiten. Op het altaar ***Maria met Kind en de heilige Rosalia*** en tegen de wand ernaast ***Het mystiek huwelijk van de gelukzalige Herman-Jozef***. Aartshertog Leopold Willem van Oostenrijk, hier op bezoek, vindt het zo mooi dat hij bereid zou zijn om het bij wijze van aankooprijks volledig met gouden dukaten te bedekken.

Al hadden de sodaliteiten een apart statuut, los van de orde, ze vielen mee onder de maatregelen van de confiscatie en zodoende werden hun goederen onrechtmatig aangeslagen. Ook hier liet de keizerin haar privilege gelden en koos zij de beste werken uit: zeg maar, de drie genoemde. Ook deze werken worden in 1778 naar Wenen gevoerd en behoren nu tot het Kunsthistorisches Museum.

Na de afschaffing van de jezuïetenorde in 1773 installeert keizerin Maria-Theresia in deze residentie een militaire academie. Dat verklaart waarom tijdens de laatste weken van de strijd met Frankrijk, de kerk in 1794 dienst doet als krijgsgasthuis voor de Oostenrijkers.

Al bij al een pijnlijke geschiedenis die de betrekkingen met Oostenrijk blijft kleuren. En zeggen dat er andere tijden geweest zijn waarin deze jezuïetenresidentie kon rekenen op de tastbare sympathie van het Oostenrijkse vorstenhuis in de vorm van een jaarlijkse rente op Hongaarse goederen.

040 Sint-Jacobskerk

Lange Nieuwstraat 73-75

Het zgn. Habsburgerraam in de Sacramentskapel (Jan de Labaer, 1626)

Het glasraam met zijn schitterend groene landschap betreft een uitzonderlijk barok meesterwerk van Jan de Labaer uit 's Hertogenbosch. Omwille van de compositie, de details als de geweldige kleurenpracht wordt het door kunsthistorici beschreven als een der mooiste glasramen uit de 17de eeuw.

Het brengt de eerste Habsburger in beeld die het recht had op de hoogste waardigheid van keizer, maar die tegelijkertijd een voorbeeld van nederige godsvrucht is voor Jezus in het Heilig Sacrament. Het gaat om Rudolf (1218-1291), graaf van Habsburg en in 1273 verkozen en gekroond tot Duits koning.

Als een stripverhaal geeft het in meerdere fasen het verhaal van graaf Rudolf van Habsburg weer die zijn paard bereidwillig afstaat aan een priester om met des te meer spoed de Heilige Communie naar een stervende te brengen.

(A) Links boven: de parochiekerk. De pastoor krijgt het bericht omtrent een stervende parochiaan. Als laatste vertroosting wil hij deze de communie brengen.

(B) Links, midden. De priester draagt de hostie in een ciborie. Hij wordt begeleid door de koster, gekleed in rochet en voorzien van een berechtingslantaarn en -bel.

(C) Onderaan. De priester ontmoet onderweg Rudolf, graaf van Habsburg (1273-1313), en diens gezelschap Regulus van Kyburg, tijdens hun jachtpartij. Uit eerbied voor Jezus in het Heilig Sacrament en uit meelevens voor de stervende nodigt (graaf) Rudolf de priester en de koster uit de paarden te bestijgen om de tocht naar de stervende te versnellen.

(D) Rechts, midden - op dezelfde hoogte van links. De priester en de koster te paard, gevolgd door de graaf en zijn gezelschap te voet.

(E) Rechts, boven. De priester en de rest van het gezelschap komen aan bij de hoeve of het gehucht van de stervende die berecht wordt; m.a.w. die de laatste genademiddelen van de Kerk toegediend krijgt.

(F) Bovenaan, midden. Het gezelschap, nog steeds pastoor en koster te paard, gevolgd door de beide edellieden te voet, op de terugweg naar de kerk.

(G) Links boven: Bij de dorpskerk, binnen de kerkhofmuur. Blijkbaar was het Rudolf niet voldoende om vanuit sociale bekommernis voor de stervende zijn paard af te staan; hij wil het - uit respect - de plichtgetrouwe priester ook gemakkelijker maken en nog steeds zijn paard afstaan.

(H) Midden. Een kluizenares bij een waterput voorspelt Rudolf van Habsburg de keizerskroon omdat hij Christus in het Heilig Sacrament nederig de nodige eer betoonde.

Het verhaal wil ons stichten in de eerbied tegenover Jezus in het Heilig Sacrament. Het geeft tevens de bijzondere devotie weer van de Broederschap van de Veertiendaagse Berechting. Om de twee weken ging een priester, plechtig vergezeld door leden van deze broederschap, de Communie bezorgen bij de zieken thuis: geestelijk voedsel voor onderweg hier op aarde. Voor de stervenden is dit voedsel voor de reis naar de eeuwigheid: vandaar genoemd 'het Viaticum' (Voedsel voor onderweg), ook toen wel 'de heilige Teerspijze' (lees 'verteerspijs'). In het kader van de contrareformatie met haar accent op de zintuiglijk waarneembare sacramenten én in het kader van de pralerige barok, groeide deze communiebedeling uit tot een miniprocesie.

In de middenbeuk staat het **beeld van Sint-Petrus** traditioneel op de eerste plaats van de geplande reeks van 12 apostelbeelden op de pijlers, maar waarvan slechts de eerste twee werden gerealiseerd. Het gaat om het epitaafbeeld van de Antwerpse klokkengieter **Melchior De Haze** (1632-1697). Zijn internationale faam inzake de zuivere klank van de 'superiores' of kleine beiaardklokjes vindt ook weerklank in Oostenrijk. In 1695 schaft de vorst-aartsbisschop Johann Ernest von Thun van **Salzburg** zich voor de toren van de Neue Residenz de (later beroemde) **beiaard 'Glockenspiel'** aan, waar Michaël Haydn nog composities voor geschreven heeft. De 35 klokken, in 1688-'89 te Antwerpen gegoten, waren oorspronkelijk bestemd voor de toren van de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Breda, maar deze werd nog voor hun plaatsing door brand vernield. De toren van de Salzburger Residenz werd er met twee verdiepingen voor verhoogd, maar er bleek geen vakman te vinden die de klokken kon plaatsen. Het duurde liefst tien jaar vooraleer de Salzburgerse "Gross-Hoff-Uhrmacher" Jeremias Sauter erin slaagde het klokkenspel in 1704 in werking te krijgen. Ofschoon klokkengieter de Haze 35 passende klepels voor de verschillende grote klokken had mee gestuurd, gebruikte Sauter 35 even grote klepels, met als gevolg dat de tonen niet zuiver waren en gedeeltelijk ontstemd klonken. Ook had de wals van meet af aan fouten die het spel enigszins hakkend deden klinken. Niettegenstaande dit alles is het dagelijks klokkenspel (om 7, 11 en 18 uur) een attractie die niet meer uit Salzburg weg te denken is. Ook Mozart zal er vanuit de Getreidegasse 9 van '*genoten*' hebben.

In september 1765 bezoekt de negenjarige Mozart met zijn vader Leopold en zijn zus Marianne (= Nannerl) deze kerk. In zijn reisaantekeningen schrijft Leopold: "op Sint-Jacob het graf van Rubens (gezien) en aan het altaarblad zijn aangebracht portret en dat van zijn familie". Dat Mozart het orgel zou bespeeld hebben, daar is geen sprake van, zoals men hier lange tijd beweerde vanuit een al te bekoorlijk *wishful thinking*.

Dichter bij huis zijn in de 18de eeuw musici uit Antwerpen aanwezig aan het hof van Maria-Elisabeth en Karel-Alexander van Lotharingen te Brussel. De bekendste is de componist en violist H.J. de Croes (1705-1786) die als kapelmeester aanvankelijk aan de Antwerpse Sint-Jacobskerk verbonden was.

050 Sint-Pauluskerk

Veemarkt - Nosestraat

In de pandgang trekt een merkwaardig set van vier schilderijen de aandacht voor een van de grootste zeeslagen uit de geschiedenis: **De zeeslag van Lepanto** in 1571 (Bonaventura Peeters, 1665-'72, n.a.v. het eeuwfeest). Wanneer de Ottomaanse vloot, onder leiding van Ali Pasha, Europa (en het christendom) bedreigt gaan de Westerse mogendheden in een 'Heilige Alliantie' in het tegenoffensief.

Hun opperbevelhebber is de 24-jarige Don Juan 'van Oostenrijk' (1547-1578) een onwettige zoon van Karel V, weliswaar te Neurenberg geboren, maar opgeleid in Spanje. Na zijn overwinning zet Don Juan van Oostenrijk, voet aan wal (het derde tafereel). Hij staat - evenwel in het klein - nog midden op de loopbrug van zijn admiraalsschip. Zonder dralen organiseren de dominicanen bij wijze van publieke dankbetuiging – op de achtergrond - een processie ter ere van O.-L.-Vrouw van de Rozenkrans. Links onderaan: aan land worden enkele 'Turken' hardhandig gevangelijk weggevoerd. Twee wulpse jonge vrouwen en een derde worden opgeleid: de hoeren of de harem van Ali Pasha? Soldaten vuren vreugdesalvo's af.

Vijf jaar later wordt Juan van Oostenrijk door zijn halfbroer Filips II aangesteld tot landvoogd van de Nederlanden (1576-1578). Hij komt net te laat om de Spaanse Furie te verhinderen. In februari 1577 weet hij met de Staten-Generaal het Eeuwig Edict te sluiten, maar reeds enkele maanden later, op 24 juli, wordt het door hem zelf geschonden door de stad Namen met geweld te veroveren. Het komt zo ver dat de Staten-Generaal de eertijds zo gevierde overwinnaar van de zeeslag van Lepanto als landvoogd afzet en in zijn plaats een échte Oostenrijkse Habsburger ontbiedt: Mathias, de latere keizer (1612-'19); een staatsgreep die Filips II niet kan aanvaarden. In datzelfde jaar 1577 houdt Mathias toch zijn Blijde Intrede in Antwerpen, maar in 1581 zal hij voor de militaire macht van Filips II moeten wijken. Don Juan sterft in 1578 op 31-jarige leeftijd aan tyfus in zijn legerkamp in Bouge en krijgt op zijn graf in het Escorial een waardig marmeren monument. Als landvoogd en legerleider werd hij opgevolgd door Alexander Farnese, de latere hertog van Parma.

Ter info

Naast deze Don Juan is er een tweede die dezelfde naam, geboortestatus en titel voert (1629-1679). Deze gedraagt zich zo ergerlijk dat zijn natuurlijke vader, koning Filips IV van Spanje hem al na twee jaar, in 1659, moet terugroepen. Dus konden de Antwerpenaren kort na de Blijde Intrede van deze Don Juan van Oostenrijk in 1657, zich opmaken voor een nieuwe landvoogd. Wanneer we het hebben over 'een echte Don Juan' dan ontleent deze zegswijze zijn betekenis aan deze kortstondige landvoogd.

De **zilveren reliekhouders van Johannes Nepomucenus** is een prachtstuk van Joseph Moser, edelsmid te Wenen (1752). De principevastheid van de gemartelde priester Johannes Nepomuc om ondanks de marteling ter dood het biechtgeheim te bewaren wordt speels verzinnebeeld door een hangslot op een tong (alles in zilver). Het is een geschenk van de vrome keizerin Maria-Theresia voor de Sint-Johannes Nepomucenuskapel in de voormalige Sint-Walburgiskerk.

Bij dat geschenk hoorde ook een **blauwe kazuifel** die eigenhandig door de keizerin zou geweven zijn ("propriis manibus ejusdem... Imperatricis... contexto"). Blauw is overigens geen liturgische kleur maar was in de 18de eeuw als een privilege in het keizerlijke Oostenrijk toegestaan.

De bewering dat Mozart ook het orgel 'bij de Jacobijnen' bespeelde (Franse bijnaam voor de dominicanen) is uit de lucht gegrepen en berust hoogst waarschijnlijk op een verwarring met het orgelspel in de kathedraal. Minder 'eer', maar wél een groter 'genoegen' biedt de muziek van Mozart die hier ten aanhoren wordt gegeven tijdens de befaamde orkestmissen op kerkelijke hoogdagen. Het programma van de meerstemmige **kerkmuziek** bestaat voor een niet gering deel uit de barokke *missen* van Joseph Haydn en van W.A. Mozart (bv. de Krönungsmesse). Van Leopold Mozart wordt wel eens de *Missa Solemnis* uitgevoerd.

Maria-altaar, schilderij 'O.-L.-Vrouw van de Rozenkrans': Jozef II laat zich bij een bezoek aan de stad in 1781 rondleiden door Andries Lens, hofschilder van onze landvoogd Karel van Lotharingen. In deze kerk werd mogelijk toen al de keizer zijn aandacht getrokken door het schilderij 'Onze-Lieve-Vrouw van de Heilige Rozenkrans' van Michael Caravaggio, de Italiaanse meester van het clair-obscur. Dit doek was op aanraden van P.P. Rubens in Napels gekocht en hing al meer dan anderhalve eeuw in de kerk. In 1785 eist de keizer het echter op voor zijn galerij. Met welk recht hij zich dit permitteert en waarom de paters hierop ingaan, blijven voorlopig een vraag. Ter compensatie voor dit gedwongen verlies – vermoedelijk dan toch op kosten van de keizer - vragen de paters de directeur van de Antwerpse academie, Bernardus de Quertenmont, een (getrouwe) kopie te schilderen. Hij moest overigens ook een portret van Jozef II maken. Pas in 1786 wordt de originele Caravaggio naar Wenen afgevoerd en maakt er nu één van de topwerken uit van het Kunsthistorisches Museum. Een tocht van Napels over Nederland naar Antwerpen en uiteindelijk naar Wenen: ligt daarin misschien de definitie van Europese kunst? Alleszins is het weer door deze 'prijs van het succes' dat we ons sindsdien in Antwerpen moeten tevreden stellen met de kopie.

MUSEA

060 Koninklijk Museum voor Schone Kunsten

Leopold de Waelplaats 2

In de hal roemen de wandschilderingen van Nicaise De Keyser (1862-'72) de Antwerpse kunst en haar internationale uitstraling. Een van de historische illustraties is **Bartholomeus Spranger in Wenen**.

Bartholomeus Spranger (Antwerpen, 1546 - Praag, 1611) heeft in zijn geboortestad enkel de basisopleiding als schilder meegemaakt en is nadien vanuit Italië naar het hof van Keizer Maximiliaan II te Wenen getrokken. Nadien gaat hij met diens opvolger Rudolf II naar Praag, die hem tot hofschilder aanstelt en ook opneemt in de adelstand. Hij verwerft er Europese faam als virtuoos van de maniëristische stijl met o.m. zijn typische gestileerde, gladde zinnelijke figuren. Tijdens zijn reis door de Nederlanden in 1602 bezoekt hij ook zijn geboortestad Antwerpen.

Spranger is niet de enige Antwerpse schilder die aan het Oostenrijkse hof in Wenen (en in Praag) werkte.

De bloeiperiode van de Antwerpse schilder **Frans Luyckx** (Antwerpen, 1604 – Wenen, 1668) situeert zich tussen ca.1640 en 1655 in diens nieuwe woonplaats Wenen, waar hij vooral actief is als hofportrettist, eerst als hofschilder van keizer Ferdinand III, nadien van Leopold I. Hij draagt er de adellijke titel 'von Luxenstein' zinspelend op zijn eigen naam. Twee zonen volgen hun vader in het schildersvak.

Anton Schoonjans, alias Parhasius (Antwerpen, 1656 – Wenen, 1726), leerling van Erasmus Quellinus, wordt als hoveling door keizer Leopold I naar Wenen geroepen. Hij huwt met een zangeres en verlaat plots in 1702 om een ongekende reden de stad. Uiteindelijk komt hij voorgoed naar Wenen terug en wordt er hofschilder.

Ook **Jan Erasmus Quellin** wordt in 1680 hofschilder van keizer Leopold I. Hij maakt diens portret evenals dat van zijn derde echtgenote Eleonora von Pfalz-Neuburg.

Collectie

Uit de Oostenrijkse school (ca. 1400 of begin 15de eeuw) is er *De kroning van Maria* met op de achterzijde *De boodschap aan Maria*.

Enkele werken houden thematisch verband met Oostenrijk.

Van de hand van Joos II de Momper (Antwerpen, 1564-1635) is er *De wonderlijke redding van keizer Maximiliaan*. Op jacht in de Tirolse Alpen was de keizer hoog op een rots in een hachelijke positie terecht gekomen, maar gesterkt door een priester die hem van beneden het Heilig Sacrament toont, weet hij toch behouden terug te keren.

De triomfboog van Filips II, een kopie van de verdwenen Rubensschets, toegeschreven aan Theodoor Van Thulden, geeft een idee van de luister waarmee kardinaal-infant Ferdinand van Oostenrijk hier in 1635 zijn blijde intrede houdt.

Het werk van J.I. De Roore, *De stad Antwerpen brengt hulde aan de Oostenrijkse dynastie* (ca. 1715) houdt verband met de onderhandelingen in het (zie) Antwerps stadhuis.

De Heilige Drievuldigheid (foto) van P.P. Rubens hing oorspronkelijk in de voormalige kerk van de geschoeide karmelieten aan de Meir. De voorstellingswijze van Christus die –in verkort perspectief - op de schoot van zijn hemelse Vader ligt, frappeerde vader Leopold Mozart in 1765. Met zijn kinderen logeerde hij in het hotel 'Den Beir' tegenover dit klooster (zie Twaalfmaandenstraat, Handelsbeurs).

Verder is er onder het 20ste-eeuws beeldhouwwerk werk van G. Ehrlich, H. Leinfellner, Fr. Wotruba.

070 Middelheimmuseum

(Openluchtmuseum voor Moderne Beeldhouwkunst)

Middelheimlaan 61

Enkele Oostenrijkse kunstenaars zijn hier vertegenwoordigd.

Fritz Wotruba (Wenen 1907-'75) die in 1938 na de inval van Hitler uitwijkt naar Zwitserland en na zijn terugkeer in 1945 belast wordt met de leiding van de afdeling beeldhouwkunst van de Weense Akademie für Bildende Künste. *Vrouwelijke Rots* in kalksteen (1947-'48).

Wander Bertoni (1925) woont sinds 1943 in Wenen. Hij volgt er beeldhouwklas bij Fritz Wotruba en was vanaf 1965 professor in de beeldhouwkunst aan de Hochschule für angewandte Kunst. *Icarus*, een sculptuur in aluminium, ontstaat in 1953 n.a.v. een wedstrijd uitgeschreven door de toenmalige Belgische luchtvaartmaatschappij Sabena. De legendarische Icarus ondernam immers als eerste een poging tot luchtvaart. Een dubbelgrote versie ervan staat in de Weense luchthaven van Schwechat, een andere kopie in het Museum des 20. Jahrhunderts te Wenen.

Franz West (Wenen, 1947), leeft en werkt in Wenen en is een van de belangrijkste hedendaagse Oostenrijkse beeldhouwers en installatiekunstenaars. In 1998 nodigde het museum Middelheim hem uit voor een uitgebreide tentoonstelling. Daarvan zijn er nog 2 werken aanwezig, o.m. het bijzonder sprekende *Sphairos* (1998).

Heinze Leinfellner (1911-1974) boetseerde *Twee zittende vrouwen*, uniek exemplaar, 1952-'55, geïnspireerd door 2 stapels blokken die hem aan de ingang van een grot op het eiland Ischia de indruk gaven van 2 wachters.

080 Museum Plantin-Moretus

Vrijdagmarkt 22

Bij zijn blijde intrede in 1635 komt kardinaal-infant Ferdinand van Oostenrijk op bezoek in deze beroemde drukkerij. Moretus, die hiermee vereerd is, laat voor deze gelegenheid een huldeblad en een prent van de landvoogd drukken.

De 17de-eeuwse kopergravure *Het beleg en de ontzetting van Wenen in 1683* werd begin 20ste eeuw door aartshertog Karel-Lodewijk van Oostenrijk aan het museum geschonken.

090 Rubenshuis

Wapper 9-11

Directe verbanden met Oostenrijk zijn niet aan te geven, enkel met de regeerders die de titel 'van Oostenrijk' droegen.

In 1609 wordt Pieter Pauwel Rubens aangesteld als hofschilder van de aartshertogen Albrecht VII van Oostenrijk en Isabella. Twee schilderijen tonen het hoge gezelschap tijdens een ontspannend moment.

(Grote slaapkamer) *De wandeling van de aartshertogen Albrecht en Isabella in de tuinen van het paleis op de Coudenberg te Brussel*, door Jan Brueghel, de Fluwelen (1568-1625). Rubens vertoefte er regelmatig als hofschilder en als diplomaat.

(Kunstkamer) Het schilderij *De kunstkamer van Cornelis van der Geest* (Willem van Haecht) wil een indruk geven van het bezoek van de aartshertogen Albrecht en Isabella (zittend, links) aan deze kunstliefhebber op 23 augustus 1615.

Een van de vele grote ondernemingen in het oeuvre van Rubens zijn ongetwijfeld de decoratieschilderingen voor de blijde intocht van onze landvoogd, kardinaal-infant Ferdinand van Oostenrijk in 1635.

Het schilderij *De Kardinaal-Infant in Antwerpen* (P. Snaeyers, 1635) (Familiekamer) herinnert daaraan, net als (Grote slaapkamer) het schilderij *De Blijde Intrede van Kardinaal-Infant Ferdinand Van Oostenrijk* (Cornelis De Wael). Cornelis Floris III heeft toen als plastisch kunstenaar en schilder voor de versiering van de stad triomfbogen en ook standen met stillevens vervaardigd. Tenslotte (Antichambre van het grote atelier) is er het gedenkboek *Pompa Introitus Ferdinandi*, (Jan Meurs, 1641-'42). De talrijke illustraties door Theodoor van Thulden zijn gebaseerd op olieverfschilderijen van Rubens.

100 Museum Vleeshuis

Vleeshouwersstraat 38

Sinds 2006 herbergt dit voormalig gildehuis van de vleeshouwers het museum 'Klank van de Stad', dat het muziekleven in Antwerpen evoceert.

Hier vinden we onder meer

- een vleugelpiano, gebouwd door Conrad Graf, Wenen, 1826
→ <https://search.museumvleeshuis.be/Details/collect/184330>
- een bassethoorn met 11 kleppen, gebouwd door Friedrich Hammig, Wenen, begin 19de eeuw.
→ <https://search.museumvleeshuis.be/Details/collect/184246>

STRATEN

110 Groenplaats – ‘De doden liggen in de weg voor de levenden’ (Jozef II)

Van in de vroege middeleeuwen hebben de christenen hun doden in gewijde grond begraven, nabij en zelfs in hun kerken. Zo hoorde er bij elke parochiekerk een kerkhof. In de grotere en dichtbevolkte steden waren deze kerkhoven eerder beperkt tot de zone binnen het huizenblok van het kerkgebouw. Bij Antwerpens hoofdkerk was dit enigszins anders. Naast het kleine stenen kerkhof aan de westkant van de kerk was er ten zuiden het veel ruimere ‘groene kerkhof’. Hans Georg Ernstinger, de kanselarijsschrijver van Linz, beschreef het in september 1606 nog als "ain lustigen Gottesackher all völer baum".

Jozef II verbiedt echter in 1784 het begraven in de kerken en in de stedelijke agglomeraties. In Antwerpen worden twee nieuwe begraafplaatsen aangelegd buiten de stadswallen: Stuivenberg en Kiel. In de jaren 1930 wordt er een grote gezamenlijke stedelijke begraafplaats aangelegd op het domein van het Schoonselhof.

120 Grote Markt, Stadhuis – We hopen op Oostenrijk

Het centrale **wapenschild op de voorgevel** laat er geen twijfel over bestaan wie tijdens de voltooiing van het stadhuis onze vorst is: Filips II, koning van Spanje. Het geeft ook aan dat onze vorst erfgenaam is van het aartshertogdom Oostenrijk; zo kan men aflezen van de **gevierendeelde onderste helft waarin het wapen van Oostenrijk prijkt**: op keel (rood) een zilveren balk. Ter gelegenheid van de overwinning van keizer Karel VI op de Turken te Belgrado op 8 september 1717 stond er onder het Onze-Lieve-Vrouwebeeld een chronogram te lezen: "aMICta soLe: LUna sUb peDIbUs" (Maria, bekleed met de zon, en met de maan onder uw voeten). Deze oude mariale symboliek uit de *Apocalyps* werd politiek geherinterpreteerd als een overwinning op de halve maan van de opdringerige Ottomanen.

De huidige **raadzaal** van de gemeenteraad dient in 1714-’15 als conferentiezaal waar de Oostenrijkse, Hollandse en Engelse diplomaten 15 maanden lang onderhandelden n.a.v. de Spaanse Successieoorlog. Dit zou leiden tot de ondertekening van het Barrièretraktaat.

Wanneer Karel II van Spanje in 1700 kinderloos sterft en zijn erflanden overmaakt aan Filips van Anjou, kleinzoon van Lodewijk XIV, zal de Oostenrijkse tak van de Habsburgers zijn rechten op deze gebieden verdedigen. Dit leidt tot een alliantie van Nederland, Engeland en de Duitse Keizer, Leopold I, tegen de Franse aanspraken. Als ‘tegenkoning’ van ‘Filips V van Spanje’ duiden de geallieerden voor de Spaanse kroon Karel van Oostenrijk aan: ‘Karel III van Spanje’. Zo geraken ook de Zuidelijke Nederlanden in 1702 betrokken in de zgn. ‘Spaanse Successieoorlog’.

In naam van de Spaanse koning bezetten de Franse troepen de Zuidelijke Nederlanden. In 1703 moeten ze te Ekeren, ten noorden van Antwerpen, weerstand bieden aan een Hollands offensief. Aan de zijde van de Republiek (Nederland) vallen in deze kleine veldslag ca.3000 slachtoffers en aan Spaans-‘Belgisch’-Franse zijde 1750.

In 1706 komt Antwerpen met heel het noordelijk deel van de Zuidelijke Nederlanden onder het bewind van Karel III van Spanje. Na de vroege dood van zijn broer Jozef I in 1711 zal hij hem als keizer opvolgen en voortaan de naam **Karel VI** dragen. Voorlopig worden de Nederlanden bestuurd door de bezettende macht en haar regeringsorgaan: de Anglo-Bataafse Conferentie. Door ‘**De Vrede van Utrecht**’ in 1713 worden de Spaanse Nederlanden aan Karel VI toegewezen.

Naar de gebeurtenissen van deze Spaanse Successieoorlog worden bij de heraanleg van de wijk Schoonbroek bij Ekeren in 1957 een reeks straten genoemd: ‘Successiestraat’, ‘Twee-Kronenstraat’, ‘Karel VI-straat’, ‘Ekerse Veldslagstraat’, ‘Utrechtstraat’ en ‘Traktaatstraat’.

In aansluiting bij deze Vrede van Utrecht vinden in het Antwerpse stadhuis onderhandelingen plaats die 15 maanden duren. De twee bondgenoten, Engeland en Holland, willen de keizer immers de overname zo duur mogelijk doen betalen.

N.a.v. deze onderhandelingen in deze zaal werden de verzuchtingen van de Antwerpenaren in zes grote allegorische taferelen op de zoldering uitgebeeld: vrede, de heropening van de Schelde en een algemene bloei van handel en welvaart. De opdracht voor deze diplomatieke plafondborden op doek werd gegeven aan Jacob de Roore. De bedoeling is duidelijk: de onderhandelaars mochten er niet naast kijken. Blevende laatste twee daarom zo lang – tevergeefs - open totdat er eindelijk in 1863 een doorbraak zou komen in de Schelde-tol ? Het is alleszins pas bij de herinrichting van de zaal in 1884 door bouwmeester Pieter Dens dat het derde en het zesde stuk door Frans Vinck werden geschilderd.

Op 15 november 1715 wordt de akte van successie uiteindelijk plechtig ondertekend. Zij draagt de naam van ‘**Barrièretraktaat**’ omdat het de Nederlanders het recht geeft om garnizoenen te leggen langs de ‘Belgisch’-Franse grens. De geëiste tegenprestatie, de vrije doortocht op de Schelde blijft Antwerpen echter ontzegd. Namens keizer Karel VI ondertekent maarschalk graaf Lothar von Königsegg. De keizer komt als soeverein over de Zuidelijke Nederlanden uit die erfenisstrijd. Nu pas worden de Zuidelijke Nederlanden officieel aan de Oostenrijkse tak van de Habsburgers overgedragen. De tweekoppige arend verschijnt aldus opnieuw in het wapenschild van de Zuidelijke Nederlanden. Antwerpen krijgt dan te doen met het Oostenrijkse vorstenhuis en de Weense topambtenaren.

Hoewel het land en in het bijzonder Antwerpen heel gelukkig zijn weer onder de Habsburg-dynastie te ressorteren en niet onder de Franse Bourbons, krijgen zij toch een grote ontgoocheling te verwerken. Niet alleen hebben de beide verdragspartners geëist dat bij wijze van barrière tegen Frankrijk een militair cordon van Hollandse troepen wordt gekazerneerd en door de Belgen betaald, bovendien heeft vooral Holland zich met klem verzet tegen een heropening van de Schelde. Als die clausule uitlekt, is men bijzonder ontevreden. Na de ondertekening van het verdrag begint een grote groep Antwerpenaren, die op de Grote Markt verzameld is, de vier Hollandse diplomaten op weg naar het diner, dat de keizer hun aanbiedt, uit te jowen en uit te fluiten.

Om tegen de sluiting van de Schelde en enkele andere nadelige clausules van het verdrag te protesteren reizen in het begin van 1716 enkele afgevaardigden van de Staten van Brabant en van Vlaanderen naar Wenen. Onder hen zijn er twee Antwerpenaren: de Duitstalige bisschop Mgr. P.J. von Francken-Sierstorpf en burgemeester J.B. del Campo. Het mag niet baten.

In 1737-'40 hebben hier de vergaderingen plaats die een handelsverdrag tussen Oostenrijk, Holland en Groot-Brittannië tot stand moesten brengen, maar ze mislukken.

In de vier hoeken van de zaal zijn **de wapens van o.m. Maximiliaan van Oostenrijk en van keizer Karel V** in brunaille aangebracht (Frans Vinck, 1884-'85).

Aan de wand **de portretten van de vier keizers uit het Oostenrijkse vorstenhuis** die onze gebieden, de Oostenrijkse Nederlanden', bestuurden: Karel VI (1713-'40), Maria-Theresia (1740-'80), Jozef II (1780-'90) en Leopold II (1790-'92). Karel VI en Leopold II zijn van de hand van Eugeen Joors, Maria-Theresia en Jozef II van de Oost-Vlaming Emile Claus. De geliefde keizerin Maria-Theresia prijkt nogmaals in een medaillon tussen de allegorische figuren van nijverheid (hamer) en handel (hoorn van overvloed). Deze portretten van de vorsten en landvoogden dateren pas van de 19de eeuw, vanuit de nationale bekommernis van het nieuwe België om zijn historische zelfstandigheid in de verf te zetten.

Onder de **levensgrote statieportretten** van de eerste koningen hangen o.m. Leopold II (°1835, 1865-1909) en zijn echtgenote **koningin Maria-Hendrika** (1836-1902) (beide door Edward de Jans, 1884). Maria-Hendrika, aartshertogin van Oostenrijk, was met hem in 1853 in het huwelijk getreden, toen hij nog kroonprins van België was. Het Franstalige België kent haar – liever – als 'Marie Henriëtte'.

Nog tijdens haar leven krijgt ze in 1868 een straatnaam aan het stadspark, samen met twee andere vorstinnen: keizerin Maria-Theresia en haar directe voorgangster als koningin van België, Louise-Marie, van Franse origine. Er werd wijselijk voor geopteerd om de officiële Franse benaming niet langer te hanteren en dus kwam er de meest neutrale, deels Latijnse versie van haar naam: 'Maria Henrietta'. Een Belgisch compromis? In diezelfde zin werd de reeds bestaande straatnaam van Louise-Marie aangepast tot 'Louiza-Marialei'. Drie vorstelijke dubbelnamen met telkens de Latijnse vrouwelijke –a-uitgang: het klinkt poëtisch.

In de grote **Leyszaal** verheerlijken de monumentale historieschilderingen van Hendrik Leys (1862-'69) de stedelijke vrijheden. Voor het recht op privileges toont men prins Karel, de toekomstige keizer, die bij zijn blijde intrede in 1515, vergezeld van zijn tante Margareta van Oostenrijk, op die stadsprivileges de eed aflegt; d.w.z. dat hij zweert ze te eerbiedigen. Op de voorgrond worden de wapenschilden van het huis van Oostenrijk en van het markgraafschap Antwerpen voorgehouden.

De **trouwzaal** is op passende wijze opgesmukt met een serie wandschilderingen van Victor Lagaye (1890) die de geschiedenis van de huwelijksluitingen verbeeldt. Een ervan beeldt het huwelijk van Filips de Schone met Johanna van Castilië uit (zie Lange Nieuwstraat, de kapel van Boergondië).

In de Collegezaal, alias **Militiezaal**, hangen de grote statieportretten van o.a. Maria-Hendrika, aartshertogin van Oostenrijk, echtgenote van kroonprins Leopold II (Nicaise de Keyser, 1853).

130 Kaaien - Schelde

Bij zijn rondreis door de Oostenrijkse Nederlanden in 1781 komt keizer Jozef II in Antwerpen onder de indruk van de mogelijkheden van stad en haven. Hij begrijpt dat alles afhangt van de vrijheid van de scheepvaart op de Schelde. Hij zal als overtuigd voorstander van de handelsvrijheid het Hollandse verbod op de scheepvaart moedig maar te licht aanpakken. Na een tijd onderhandelen met de republiek van de Verenigde Provinciën, neemt hij het in 1781 op zich het Hollandse verbod op de Scheldevaart te doorbreken. Hij geeft bevel dat op eenzelfde ogenblik een schip vanuit Oostende stroomopwaarts naar Antwerpen zou stevenen en een ander onder Oostenrijkse vlag, vanuit Antwerpen stroomafwaarts richting zee zou varen. De Hollanders verdedigen hun rechten echter *manu militari*, zodat de vreedzame schepen zich moeten overgeven. Daarmee was **de 'Keteloorlog'** beëindigd. Zo heetten de Antwerpenaars immers spottend deze militaire confrontatie, daar een Hollandse kanonbal een soepketel aan boord van het schip 'Louis' vernield heeft. Jozef II krijgt een ruime vergoeding, maar de scheepvaart op Antwerpen blijft verboden.

Om zich te vergewissen van de afwerking van de haven, brengt Napoleon van 30 april tot 6 mei 1810 voor de tweede maal een bezoek aan Antwerpen, ditmaal als keizer en hij wordt nu, na zijn scheiding, vergezeld door zijn tweede echtgenote, Marie-Louise van Oostenrijk (° Wenen, 1791), dochter van keizer Frans I.

Napoleon wil op het Vlaams Hoofd (de Linkeroever) een nieuwe stad oprichten en die, genoemd naar zijn kersverse echtgenote: 'Cité Marie-Louise', doch dit project wordt niet gerealiseerd. Het blijft nazinderen in de hoofden van de Antwerpse gemeenteraadsleden totdat het uiteindelijk in de jaren 1950-'60 echt wordt uitgevoerd. De verwijzing naar de Oostenrijkse verdwijnt evenwel.

140 Keizerstraat

De oudste vermelding van deze straatnaam dateert van 1280: 'Keizerstraat', in het Latijn: 'Via Caesarea'. Maar als je vraagt over welke keizer het in deze voorname en mooie straat gaat, zullen de meeste Antwerpenaren het antwoord schuldig blijven.

De naam alludeert vermoedelijk op de verkiezing van **Rudolf I van Habsburg** tot koning van Duitsland in 1273, wat toen traditioneel betekende dat hem ook de titel van 'keizer van het heilige Roomse Rijk der Duitse Natie' toekwam. Net zoals bij meerderen van zijn voorgangers en opvolgers hebben hij en de paus elkaar nooit getroffen en heeft hij bijgevolg nooit de gelegenheid gehad om de keizerlijke kroon te 'ontvangen'. Omdat hij de eerste Habsburger is aan wie die hoogste wereldlijke titel toekwam, laat men later niet na hem een plaats te geven in de triomfantelijke uitbeeldingen van de keizerlijke opvolging.

150 Komodieplaats, Bourlaschouwburg – Meer dan Mozart

Op de plaats van het Tapissierspand bouwt stadsarchitect Pierre Bruno Bourla in 1827 het Théâtre Français (later 'Royal'. In de ronde nissen bovenaan in de gevel prijken natuurstenen **borstbeelden** van toneelschrijvers en componisten (beeldhouwers Karel Geerts en Frans Govaerts). Wolfgang Amadeus Mozart is natuurlijk ook van de partij (de vierde van links). Niet dat het historisch verband houdt met deze plek want Mozarts concert te Antwerpen in 1766 had immers niet hier in het voormalige tapissierspand plaats, maar in de handelsbeurs (zie Twaalfmaandenstraat).

Wanneer in een of andere Antwerpse kerk of concertzaal klassieke muziek geprogrammeerd staat, is de kans groot dat er vruchten van Oostenrijkse beroemdheden bij zijn, zowel de vaste waarden: Wolfgang Amadeus Mozart, Joseph Haydn en Gustav Mahler, als werken uit het lichtere operetterepertoire van Franz Léhar, Leo Fall en Robert Stolz.

Einde 19de – begin 20ste eeuw zijn belangrijke 'Oostenrijkse' musici en dirigenten in Antwerpen te gast zoals Hans Richter, Gustav Mahler en Felix Weingartner. De beroemde Herbert von Karajan (° Salzburg 1908 - Anif/Salzburg 1989) komt in Antwerpen in de jaren 1950 o.m. de Cofena-concerten leiden.

Sinds haar oprichting 40 jaar geleden biedt de 'Internationale Robert Stolzclub België' jaarlijks een opmerkelijk operettenprogramma aan: 'Grüsse aus Wien', sinds 1995 in de Singel.

Wie minder actief deelneemt aan het Antwerpse muziekleven, kan jaarlijks op **nieuwjaarsdag tijdens het middagconcert** uit Wenen via radio of televisie zijn hartje ophalen aan de heerlijke Wienerwalsen van Johann en Joseph Strauss.

160 Lange Gasthuisstraat 9, het postmeesterhuis van de familie von Thurn und Taxis

In het uitgestrekte Habsburgse rijk is een goedgeorganiseerde postbedeling van levensbelang voor het bestuursapparaat en het vorstenhuis zelf. De van oorsprong Tirolse familie de Tassis krijgt de organisatie hiervan in 1490 toegewezen door Maximiliaan I. Antwerpen wordt reeds begin 16de eeuw het feitelijke centrum van de Tassische post voor de Oostenrijkse erflanden.

Dit verbouwde stadspaleis, later gekend als "postmeesterhuis", wordt in 1544 gekocht door Antoine de Tassis, postmeester te Antwerpen. Tot in 1629 woont hier de familie von Thurn und Taxis, de adellijke pachters van het postwezen; vandaar de posthoorn in het fronton van de gevel.

170 Lange Koepoortstraat 23-25, 'den Scilt van Oostenrijk' en 27, 'het Wapen van Oostenrijk'

De huizen met de nummers 21-25, 27, en 29-31 stammen alle uit hetzelfde bouwjaar 1534 en vormen een geheel. De nummers 21-25 hebben een binnenplaats en monumentale, gewelfde kelders. Nummer 27 heeft eveneens een traditionele trapgevel, maar de datum '1614' in de muurankers wijst ongetwijfeld op een verbouwing.

Merkwaardig dat deze twee naburige huizen een synoniem als naam droegen: 'het wapen-schild van Oostenrijk'. Dat de naam 'Oostenrijk' bij de Antwerpse huisnamen (zoals die gehanteerd werden tot 1856) slechts zes maal voorkomt, illustreert dat onze directe relatie met die streek, zo ver weg in de hoge Alpen, eerder beperkt was. Gezien de afstand en de beperkte transportwegen – enkel over land – was Oostenrijk zeker al geen belangrijke handelspartner. Bovendien dateren onze directe staatkundige banden pas van in de 18de eeuw, toen ook de huisnamen niet meer zo frequent wisselden. In de lijsten treffen we enkel tweemaal 'het Schild van Oostenrijk' en vier maal gewoonweg de naam 'Oostenrijk' aan. Geen van de beide huisnamen hier is op die lijst terug te vinden, maar schuilen samen onder een van die huisnamen 'Oostenrijk', gelegen hier aan de oostkant van de Lange Koepoortstraat.

180 Lange Nieuwstraat 31, 'de kapel van Bourgondië': zeg maar 'de kapel van Oostenrijk'

Er is geen monument dat duidelijker het meeleven van de Antwerpse metropool met de opgang en de ontplooiing van de Habsburgse dynastie uitdrukt dan de **Kapel van Bourgondië**, een beetje een ongelukkige naam. Deze kleine gebedsruimte in het voormalige Huis van Immerseel zou beter de naam '**Kapel van Oostenrijk**' dragen, aldus het betoog van de vroegere stadsarchivaris dr. Floris Prims. Wij zouden nu zeggen: 'What's in a name?'

Heel de decoratie van dit oude kleinood is een uitbeelding van de oude spreuk "Tu, felix Austria, nube !" Zij is een verkorte versie van een gezegde dat aan de Hongaarse humanistische koning Matthias Corvinus (1458-'90) wordt toegeschreven en dat luidt: "Bella gerant alii, tu, felix Austria, nube ! Nam quae Mars alii, dat tibi regna Venus" (Laat anderen oorlog voeren, jij, gelukkig Oostenrijk, sluit maar huwelijken! Want schenkt Mars koninkrijken aan anderen, Venus schenkt ze u).

Men vindt in de kapel de beroemde raadselachtige lettercombinatie terug: "A E I O U". Ze wordt gewoonlijk geëxpliciteerd als "Austriae est imperare omni universo" of nog "Alles Erdreich ist Österreich untertan" (*Het komt Oostenrijk toe te heersen over heel de wereld*). De huwelijkspolitiek die hier gehuldigd wordt, betreft de gelukkige verbintenissen die de Habsburgse dynastie op het einde van de 15de eeuw afsluit. Zij vermeerderen de macht van de familie en bouwen haar uit tot een supermogendheid.

Het eerste huwelijk dat hier aan de orde is, dat van **Maximiliaan I van Oostenrijk met Maria van Bourgondië**, brengt de vereniging van de Oostenrijkse Erflanden met de Bourgondische Kreits tot stand. De grootste muurpanen zijn gewijd aan dit huwelijk dat in 1477 plaatsgrijpt.

Het huwelijk van hun zoon **Filips de Schone met Johanna van Castilië en Aragon** voegt daar Spanje, de Italiaanse bezittingen en de Nieuwe Wereld aan toe. Dit huwelijk had naar alle waarschijnlijkheid in 1495 in deze kapel moeten doorgaan, maar werd uiteindelijk in Lier voltrokken. Op de overige muren staan de wapenschilden afgebeeld die hun zoon Karel V mocht dragen. 's Keizers Oostenrijkse titels zijn er naast de andere goed vertegenwoordigd en weergegeven: Neder- en Over-Oostenrijk, Stiermarken, Karinthië, Krain, Tirol, Slavonië, enz.

190 Meir, hoek van de Gramayestraat,

Aan de Meir nrs. 23 en 25, op de hoek van de Gramayestraat, stond het bekende hotel 'Le Grand Laboureur'. Een van de gasten die hier ooit verbleef, was onze Oostenrijkse vorst **keizer Jozef II** in 1781.

Amper een jaar nadat hij in 1780 zijn moeder Maria-Theresia opvolgt, verblijft Jozef II tijdens zijn rondreis in de Oostenrijkse Nederlanden enkele dagen in Antwerpen. Omdat hij als verlicht despoot er de voorkeur aan gaf anoniem te bezoeken – al kan men zich afvragen of die anonimiteit enkel opging voor het volk - verbleef hij niet zoals het vorsten betaamde met een groot gevolg in het ruime Prinsenhof van de Sint-Michielsabdij.

En nog net vooraleer de Oostenrijkse Nederlanden door de Fransen zullen veroverd en geannexeerd worden, komt ook de Oostenrijkse keizer Frans II in 1794 hier logeren.

200 Rodestraat, het Begijnhof

De veelzijdige priester, kanunnik Franciscus van Sterbeek (Antwerpen, 1631-'93), die later rentmeester van het Begijnhof werd, was o.m. een plantkundige met internationale faam. Zijn interesse richtte zich bijzonder naar zwammen. Hij maakte hiervoor o.m. een studiereis naar Zuid-Duitsland en Wenen (Korte en Lange Van Sterbeekstraat).

In 1737 wordt er gebeden voor keizer Karel VI, die tegen de Turken vecht: "dat de Almachtige God de wapens van Zijne Majesteit zou zegenen tegen de ervvijand Turkije".

Men heeft in Antwerpen enthousiast de opstand in Amerika (1776-'83) gevolgd en de stichting van de Verenigde Staten. In 1789 groeit een korte en reactionaire opstand, de '**Brabantse Omwenteling**', die niet enkel de betuttelende maar ook de moderniserende maatregelen van Jozef II wil terugdraaien. De Kerk in al haar geledingen steunt - ook financieel - de opstand van de "patriotten".

Wanneer de algemene opstand tegen Oostenrijk uitbreekt, worden er gelden ingezameld voor het leger der patriotten. De bejinnen van Antwerpen doen hun duit in het zakje: zij leveren in totaal 9 kanonnen!

Te Antwerpen verschansen de Oostenrijkers zich in de citadel. Ze houden er meer dan 200 burgers gevangen die verdacht worden van patriottisme. Ook de voornaamste pro-Oostenrijkse burgers, alias de "keizerlijken" wier huis ten prooi valt van de volkswede, vinden er bescherming. In december zijn de Oostenrijkers verdreven uit de Nederlanden, met uitzondering van o.m. de Antwerpse citadel waar de keizerlijke vlag blijft wapperen tot 29 maart 1790.

Maar wanneer in 1794 de Oostenrijkers door de Fransen verslagen worden, is er dan weer een geldinzameling ten gunste van de keizer van Oostenrijk om de oorlog tegen de Fransen te bekostigen. Het begijnhof van Antwerpen schrijft in voor 10.000 gulden (1 gulden vertegenwoordigt een dagloon van een geschoolde arbeider).

210 Twaalfmaandenstraat-Borzestraat, de handelsbeurs – Mozart musiceert !

Wat Rubens is voor Antwerpen, is **Wolfgang Amadeus Mozart** (27 januari 1756 - 5 december 1791) voor gans Oostenrijk. Vader Leopold Mozart, weduwnaar, trekt met zijn negenjarig 'wonderkind' en diens zus Nannerl op concertreis naar West-Europese hoven. Bij hun tocht van Londen naar Den Haag, komt het gezin in de nazomer van 1765 vanuit Gent met een gehuurde koets bij valavond aan op het Vlaams Hoofd (de huidige Linkeroever) waar ze de veerboot nemen naar Antwerpen. Het gezin Mozart logeert in wat vader Leopold het 'hotel 'de la Poste' noemt, omdat daar de postdiligences halt houden. Hij bedoelt de afspanning 'Den Beir' (De Beer), op de hoek van de Twaalfmaandenstraat. Vader Leopold stalt er de reiswagen want het gezelschap zal met de postkoets verder reizen. Omwille van de voorgeschreven zondagsrust op 8 september, tevens de feestdag van Maria's geboorte, verblijven ze op deze stopplaats iets langer, nl. van 6 tot 9 september.

Misschien is het geen toeval dat van alle kunstrijke kerken die ze aandoen, zusje Nannerl enkel (rake) details weergeeft van de voormalige kerk van de geschoeide karmelieten op de Meir, tegenover het hotel. In de Mariakapel beelden bas-reliëfs in wit marmer, werk van Pieter Scheemaekers (1665), enkele titels van Maria uit aan de hand van Antwerpse monumenten, die Nannerl met name noemt: het stadhuis, de toren van de kathedraal en de toren van de toenmalige jezuïetenkerk (nu St.-Carolus Borromeuskerk); zij staan er voor 'Gouden Huis', 'Ivoren Toren' en 'Toren van David'. Na zijn eerste bezoek aan de stad in 1765 maakt vader Leopold vanuit Den Haag aan zijn vriend Lorenz Hagenau te Salzburg volgende indrukken over: "Nooit zag ik ergens [in de kerken] meer zwart en wit marmer en een grotere rijkdom aan schilderijen dan daar en in Brussel". Hij vindt de metropool een prachtige stad, beroemd om haar productie van klavecimbels (die ook in Oostenrijk geleverd zijn). Hij bewondert tevens de majestueuze orgels in de verschillende kerken. De jonge virtuoos laat zich niet pramen en probeert een (of meer) van die orgels.

Bij hun terugkeer uit Den Haag en op weg naar Brussel/Parijs **het jaar daarop, op 29-30 april**, houdt het gezin Mozart opnieuw halt in Antwerpen. Bij hun tweede (en laatste) verblijf in de Scheldestad geven de tienjarige Amadeus Mozart en diens vijf jaar oudere zus Nannerl op 30 april 1766 een klavecimbelconcert in de concertzaal van de beurs. De dag voordien verscheen in de *Gazette van Antwerpen* hiervoor een aankondiging in het Frans, de cultuurtaal van die tijd.

"Mr. Mozart aura l'honneur de donner Mercredi 30 Avril à la Salle du Concert de la Bourse grand Concert dans lequel son Fils âgé de 9 ans & sa Fille âgé [sic] de quatorze, joueront des différentes pieces [sic] sur le Clavercins [...] toutes les Symphonies seront de la composition de ce petit Compositeur qui a fait l'admiration de la Cour de Vienne, de Versailles, de Londres & de la Haye ; ils joueront ensemble sur deux Clavercins & aussi sur un Clavercin à quatre mains: le prix est de quatre Eschelins. on commencera à six heures."

De ruimte van de concertzaal (de schilderszaal) bood hooguit aan een honderdtal mensen plaats. Op een van de zo beroemde Antwerpse klavecimbels brengt Mozart eigen composities ten gehore. Spijtig genoeg is van dat concert geen enkel verslag tot ons gekomen, noch een persbericht, noch uit een andere bron. We hebben het raden naar het programma en naar de ongetwijfeld vele bisnummers. Ongetwijfeld is daar - enkel - een publiek op afgekomen dat thuishoorde in de Franstalige *haute bourgeoisie*. Hun modieuze rococo-klederdracht moet overigens naadloos aangesloten hebben bij de Oostenrijkse mode die de familie Mozart gewoon was.

Het is wellicht niet toevallig dat Mozart na zijn optreden aan het hof van Karel-Alexander van Lotharingen, alleen in het kunstminnende Antwerpen een concert geeft en niet in de zes andere 'Belgische' steden die hij bezoekt.

Na zijn tweede bezoek in 1766 schrijft vader Leopold aan dezelfde vriend Lorenz Hagenau te Salzburg: "Het is helemaal onmogelijk de huidige bedroevende situatie van Antwerpen - eens de grootste handelsstad - te schetsen en de oorzaken ervan op te sommen".

Toch wordt er tijdens het Oostenrijks Bewind werk gemaakt van een betere infrastructuur en worden belangrijke verbindingswegen aangelegd die Antwerpen met de economische hinterlanden en met de politieke machtscentra verbinden. De Boomsesteenweg (1763-'65) tussen Antwerpen en Brussel is hiervan een mooi voorbeeld. Een der eersten die hiervan gebruik maakt is de familie Mozart, in 1766. En ja, mooi met bomen omzoomd, prijkt de nieuwe kaarsrechte snelweg op de landkaart van Ferraris. Wie had zich toen kunnen inbeelden dat deze moderne steenweg 200 jaar later zou uitgroeien tot een van 's lands meest banale wegen? De fijnbesnaarde familie Mozart allerminst.

De stad is zijn bezoek en zijn optreden niet vergeten! Natuurlijk bezit Antwerpen ook een straat genoemd naar de grootste Oostenrijkse componist. De zaal waar in de loop van de 19de eeuw openbare concerten in gegeven worden, de zaal 'Harmonie', inspireert naburige straatnamen die naar een componist genoemd worden. De **Mozartstraat** loopt langs het gebouw van de 'Harmonie'. Een symbolische ereplaats?